

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

საქართველოს სსრ
მეცნიერებათა აკადემიის
საზოგადოებრივ მეცნიერებათა
ბ ა ნ ყ რ უ ი ლ ე ბ რ ე

ქ მ ს კ ჯ ე

ВЕСТНИК

ОТДЕЛЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК
АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა
Издательство Академии наук Грузинской ССР

1960

ვეფხისტყაოსნის ლექსიკონი

ილ. აბულაძე

8*. სენი/სენა

სტროფი, რომელშიც ეს სიტყვა იხმარება, საიუბილეო გამოცემით 822-ეა. იგი ასე იკითხება:

„თუ თავი შენი შენ გაბლავს, ღარიბად არ იხსენები,
მაგრა მე რა ვქენა, გაზრდილო, აწ სახლად მმართვეს
ს ე ნ ე ბ ი !“

გამალარიბე, დამაგდე, გულსა, გლახ, ვისთვის ენები,
შენად შეყრამდის პატიეთა ჩემთა ვერ იტყვის ენები“¹.

ეს სტროფი როსტევეან არაბთა მეფის გოდებაა, წარმოთქმული მაშინ, როცა შეიტყო, რომ ავთანდილი გაიპარა ტარიელის საშველად. როსტევეან მეფე ჩივის, რომ ის მიატოვა გაზრდილმა, რის გამო „აწ სახლად მმართვეს სენები“-ო. ჩანს, ახალ ვითარებასთან დაკავშირებით ახალი ცვლილებაა მოსალოდნელი, რის ერთგვარი გამოსახულება იქნება, —სრა-დარბაზის ნაცვლად სახლად გაიჩინოს მეფემ ს ე ნ ე ბ ი .

ს ე ნ ე ბ ი , როგორც ენახეთ, მრავლობითი რიცხვის ფორმაა სახელისა — ს ე ნ - ი / ს ე ნ ა ; „სენი“/„სენა“ კი იგივე უნდა იყოს, რაც სენაკი.

„სენ ი“/„სენა“ იშვიათი ხმარების სიტყვაა ძველ ქართულში. ამდენად ის ზოგჯერ შეუმჩნეველიც რჩება“².

ამ სიტყვისათვის საგანგებო ყურადღება, როგორც ლიტერატურის გავთვალისწინებით ირკვევა, თუ არ ვცდები, ყველაზე ადრე აკად. ივ. ჯავახიშვილს მიუქცევია³. იგი ამ ტერმინს ნიკორწმიდელის სიგელში შენიშნავს,

* წინა. ნაკვეთები იხილეთ სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომების №№-ნი XXVI B, XXX B, XLIII, კრებულში „კორნელი კეკელიძე“ და საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბეში. 1.

¹ შოთა რუსთაველი ვეფხისტყაოსანი თბილისი, 1957, გვ. 176.

² შტრ. ვეფხისტყაოსნის 1957 წლის გამოცემაზე დართული ლექსიკონი, 1937 და 1951 წლების გამოცემათა ლექსიკონები და „ვეფხისტყაოსნის“ სიმფონია, შედგენილი აკაკი შანიძის ხელმძღვანელობით, მისივე წინასიტყვაობით და გამოკვლევით, თბ., 1956, გვ. 291.

³ ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის ნატურალური კულტურის ისტორიისათვის. I—მშენებლობა ხელოვნება ძველ საქართველოში, თბილისი, 1946, გვ. 23—24.

სადაც იკითხება: „შევქმენ სახლი მუხისაი ა: და ზედა სახლი ქორდიანი და სენიანი ა:“⁴. მკვლევარს მართებულად აქვს განმარტებული, რომ „რასაკვირველია, სენთან ეს (იგულისხმება: „სენიანი“, თ. ა.) არ არის დაკავშირებული, არამედ ის სენაკს ჰგულისხმობს. სენა და სენაკი კი ოთახსა ნიშნავს. სენა აქ დიდ ოთახს ნიშნავს, სენაკი-კი შეიძლება მაშინ ჰატაოა ოთახს აღნიშნავდომ“⁵.

„სენა“ სასივრცის ჰგულისხმობს უსათუოდ გიორგი მთაწმიდლის მიერ ერთგან ხმარებული «მოსენაე», როგორც ეს მართებულად აქვს ნაგარაუდები და განმარტებული აკად. ა. შანიძეს ამ სიტყვის შემოკველი ჰეგლის («ცხოვრება იოვანესი და ეფთჳმესი») უკანასკნელი გამოცენისათვის დართულ გამოკვლევებში.⁶

სენა ჩვენ, ოღონდ „სენ-ი“ ფორმით წენიწნული გვაქვს „მამათა სწავლანის“ 977 წლის ერთი წუსისიის გადმონაწერში, სადაც იკითხება, რომ „მრავალნი კაცთაგანნი ევედრნეს ღმერთსა, და განულო მათ კარი წყალობისა და სენი იგი დაუწჯებული; და სინარულით იწყეს ლაღდებად: საფასე გჳოვიეს. და ვითარცა მცირედ უდებ იქმნეს, მიილო მათგან საფასე იგი, და განოისხნეს ძიერ“⁷.

აქ, როგორც ვხედავთ, ჩვენთვის საგულისხმო სიტყვა უკვე „სენ-ი“ ფორმით მოგვეპოვება. წინაარსით ისიც სენაკია, ე. ი. ოთახი, სადგომი, მხოლოდ გამოყენებული უნჯისათვის ანუ განმ-ფასეულობისათვის (ასეთი შინაარსის მატარებელია სომხ. *սենակ*-იც, რომლის დანაჯერებელი ეტიმოლოგია დღემდის არ მოიპოვება).

სენაკი, აკად. ივ. ჯავახიშვილის დაკვირვებით ძველად სახლის შემადგენელ ერთეულსაც ერქვა და ცალკე მდგომ მცირე სახლსაც. მისივე ძიებით XI—XII სს-ში ის ბერის სადგომ ბინას, საცხოვრებელ ოთახს ეწოდებოდა მხოლოდ⁸.

„სენ-ი“/„სენა“-ს ასეთი გაგება, ვფიქრობ, კარგად ეგუება ვეფხისტყაოსნის დასახელებული სტროფის კონტექსტს. დამწებებულ პატრონ-ყმებს, რომელთაც ავთანდილი—თავი კაცი, „სპათა-დანქირავი“—გაეპარათ, გლოვა და ლოცვა-ვედრება მართებთ, რათა, როსტევან მეფის თქმით,

„შევეწივნეთ, მწვიდობისა ნუთუ ღმერთმან მისცნეს გზანი“ (829).

⁴ თ. ყორდანი, ქორონიკები II, გვ. 46.

⁵ ივ. ჯავახიშვილი მწიგნობრის ხელაწება ძველ საქართველოში... გვ. 24, თბ., 1946.

⁶ გიორგი მთაწმიდელი, ცხოვრება იოვანესი და ეფთჳმესი, გამოსაცემად დაბნადა ივ. ჯავახიშვილმა. გიორგი მთაწმიდლის ენა იოვანეს და ეფთჳმეს ცხოვრების მიხედვით ა. შანიძისა, გვ. 117 და 135 წ. თბ., 1946.

⁷ მამათა სწავლანი X—XI ს-თა ხელნაწერების მიხედვით, გამოსცა ილია აბულაძემ ა. შანიძის რედაქციით: ძველი ქართული ენის ჰეგლები. ნ. თბილისი. 1955, გვ. 314, 14.

⁸ ივ. ჯავახიშვილი, მწიგნობრის ხელაწება ძველ საქართველოში... გვ. 18—19. 23—24, თბ., 1946.

„სრა-სრულის“ ნაცვლად ეხლა მე., ამბობს როსტევეანი, „სახლად მმართვებს სენებო“, ე. ი. სენაკებიო—განმარტოებული საცხოვრებელი სადგომები, რაც ერთი ძველი წყაროს მხატვრული შეფასებისა არ იყოს, „(სენაკი მონაზონისაჲ) სახლი არს გლოვისა და მწუხარებისაჲ“ წინააღმდეგ განცხრომისა, სიცილისა და მხიარულებისა, რომელიც ერისკაცის სადგომის დამახასიათებელია⁹.

9. გამწარება

შოთას პოეტურ ქმნილებაში სიტყვები ხშირად გადატანითი მნიშვნელობითაც იხმარება. ასეთი მნიშვნელობით ჩანს ნახმარი სიტყვა „გამწარება“ სტროფში, რომელიც საიუბილეო გამოცემის მიხედვით 539-ეა. აქ ეს სტროფი ასე იკითხება:

„მიბრძანა (ნესტანაო, ამბობს ტარიელი), თუ: „გონიერი ხამს აროდეს არ აჩქარდეს,
რაცა სჯობდეს, მოაგვაროს, საწუთროსა დაუწყნარდეს;
თუ სასიძო არ მოუშვა, ვა თუ მეფე გაგიმწარდეს,
შენ და იგი წაიკიდნეთ, ინდოეთი გარდაქარდეს!“¹⁰

რას ნიშნავს გამოთქმა: „ვა თუ მეფე გაგიმწარდეს“, ან სხვანაირად როგორ უნდა გვესმოდეს „გაგიმწარდეს“ ამ კონტექსტში? „გაგიმწარდეს“, პირდაპირი აზრით, „მწარედ გაგიხდეს თუ გექცეს“ არის, ხოლო გადატანით უნდა მოასწავებდეს: „ნაწყენი აღმოჩნდეს“ ან სხვა რამე მსგავსს.

მაინც, რა მნიშვნელობით უნდა იყოს აქ ნახმარი „გამწარება“, ეს ძველი ქართული ძეგლების ჩვენებათა მიხედვით უნდა გადაწყდეს. ძველი ქართულის ძეგლებში კი ეს სიტყვა ზოგჯერ „განრისხების“ შინაარსით გვხვდება.

ბიბლიის მცხეთურ ნუსხაში (A—51), რომელიც საბას ნარედაქციევად ითვლება, ერთგან (II შჯულთას 32,21) ვკითხულობთ: „კერპებითა მათითა განმამწარეს მე“, რასაც გელათური ნუსხით (Q—1152) შეესატყვისება: „განმარისხეს მე კერპებითა ზედა“. „განმარისხეს“ მოიპოვება სომხურშიც: *რ არკაყიღეჩნ դիხ ლიოქ ქერსანყ*“. სხვა ასეთივე მაგალითი ბიბლიის ამავე წიგნიდან (II შჯ. 9,7) იქნება: „განამწარე უფალი ღმერთი შენი“ (გელათური ბიბლიით), „განარისხე უფალი ღმერთი შენი“ (ბიბლიის მცხეთური ნუსხით) და *რ არკაყიღეჩნ დიქერ მათობჲ*“ (სომხური ბიბლიით).

ბიბლიის გარეშე ამ სიტყვას ვხვდებით, უპირველეს ყოვლისა, აგიოგრაფიული თხზულებებით მეტად მდიდარ ჩვენს ძველ მწერლობაში.

ერთი აგიოგრაფიული ტექსტის მიხედვით („წამება ბაბილასის“. კიმენი, I, გვ. 47,9) მოწამე ყრმები ეუბნებიან ნომერიანოს მსაჯულს: „ქულად, თუ არა განმწარდე, ღმრთის მსახურება მან (ე. ი. ბიბილამ) ნასწავაო“. მოყვანილ მოწმობას სათანადო სომხური ტექსტით უღრის: *„ქქს ღარქსაქ ვასაქის, თქერ ძსერ ჳ, ჟანაყჩ ასათობაყაგუოოქქსნ ასათგანჳ“* (ქარქს ქლკარანოქქსნ სერიგ. I. ოსნსაქსი, 1874, გვ. 154,8) *ჟასაქა* („განრისხნები“) უღრის აქ „განმწარდე“-ს, საიდანაც ნათელია, რომ ეს უკანასკნელი ნახმარია „განრისხნების“ ადგილს.

⁹ მამათა სწავლანი... გვ. 157, 36..

¹⁰ შოთა რუსთაველი. ვეფხისტყაოსანი, სახელგამი. თბილისი, 1957.

შეიძლებაოდა კიდევ გაგვემრავლებინა მაგალითები, მაგრამ მგონია, საკმარისია მოყვანილიც იმის საჩვენებლად, რომ „გა(ნ)მწარება“ გარკვეულ შემთხვევაში ძველად „განრისხებას“ აზრით იხმარება. სხვათა შორის, ამ სიტყვის ხმარების სრულ ანალოგიას ვპოულობთ ძველ სომხურშიც. იქაც *դան-გონგონს* — „განმწარება“ გარკვეულ შემთხვევებში „განრისხებაა“¹¹.

ექვი არაა, „განრისხება-ს“ აღნიშნავს „გამწარება“ ვეფხისტყაოსნის მოყვანილი სტროფის კონტექსტში: „ვა თუ მეფე გაგიმწარდეს“ (=ვაი, თუ მეფე გაგირისხდესო).

Из лексики „Вепхис-тқаосანი“

И. В. Абуладзе

Резюме

8. ხენი/ხენა. 9. გამწარება

Учитывая указания ранних памятников грузинской письменности и данные древнеармянского языка автор доказывает, что хени/хена означает „комнату“, „келью“ а გამწარება „рассердиться“, „разгневаться“.

¹¹ *ნორ რათიქრე ჯაკლავხან ქელიჩ... ქჩინოხიკი, 1936*, გვ. 597.